

A magyar kultúra veszteségei

Vadász Endre,

aki a saját életét élte, és a saját halálával halt meg

Készítette:

Grósz Szabina Ajándék

Szegedi Gazdasági Középiskola

Kőrösy József Tagintézménye

2012

1944. június 3. - a II. világháború egy napja. Ezen a napon Vadász Endre és felesége, Valentin Györgyi öngyilkosságot követett el, nem tudván, hogy három nappal később az amerikaiak partra szállnak Normandiában, és megkezdődik a németek legyőzése, a II. világháború utolsó nagy szakasza.

Az irodalom kedvelt témája a szerelem. Az egyik leghíresebb szerelmespár Rómeó és Júlia. És mint tudjuk, az irodalom és a történelem gyakran találkozik. A történelem pedig ismétli önmagát. Erre bizonyíték, hogy a holokauszt alatt is sok szerelmespár döntött úgy, hogy véget vet az életének. Vadász Endre és Valentin Györgyi 16 boldog év után, távol egymástól úgy döntöttek: véget vetnek életüknek és nem szenvednek tovább. Így tehát 1944. június 3-án Vadász Endre Gödöllőn, a munkaszolgálatos táborban megissza a mindig magánál hordott mérget. Feleségének június 4-én kellett volna a gettóba vonulnia, aznap ő is öngyilkosságot követett el. Vadász ennyit ír egy postai lapra: "Együtt temesetek el". Így legalább közös sírjuk van a budapesti központi zsidó temetőben.

De ki is volt Vadász Endre, aki majdnem egyidős volt a 20. századdal, s aki merte a saját életét élni a történelem vérzivatarában, majd önként vállalt halállal távozott a földi világból? Ki volt ez az egyetlen korabeli iskolához sem sorolható festő, grafikus, akinek boldog álomlátásai mellett mindig ott leselkedik a halál? Portréfestményéről egy fiatal, érzékeny, a világra rácsodálkozó, nyitott fiú tekint ránk, kicsit dacos, de határozott arckifejezéssel.

Vadász Endre 111 évvel ezelőtt, 1901. február 28-án született, szegedi polgári családba, édesanyja Kohn Ilona, édesapja Vadász Simon Sándor terménykereskedő. Három fiuk közül Endre volt a középső, aki már kisgyermek korában rajzolt, tizenhét éves korában pedig a háború viszonylag derűs perceiről és tanáraitól készített karikatúraalbumot. A szegedi reálgimnáziumban érettségizett. 1918-19-ben Heller Ödönnél, a szegedi képzőművészeti szabadiskolában tanult. Vadász Endre, aki már megélt egy világháborút, 38 éves korában még szörnyűbb vérengzést élt át egészen addig, míg véget nem vetett saját szenvedéseinek. Vadász Endre a modern magyar rézkarcolásnak Európa határain túl is ismert egyénisége, aki egyúttal a két világháború közötti magyar festészet figyelemreméltó művésze. Állandó résztvevője volt a Munkácsy-céh, a Szinyei Társaság, az Ernst Múzeum kiállításainak, de részt vett a velencei biennálékon, a Magyar Rézkarcoló Művészek Egyesülete európai és amerikai csoporttárlatain Oslótól Chicagóig, Londontól Clevelandig. Olaj- és temperaképei, akvarelljei, finomvonalú rézkarcai, folthatásokra épített metszetei egyre több lakás falára, majd közgyűjteményekbe kerültek. Mindezek alapján bátran mondhatjuk, hogy sikeres, ismert és elismert alkotó volt. A művész hazája a nagyvilág, a húszas években Olaszországba, majd 1929-ben Párizsba ment tanulmányútra, tehát lett volna lehetősége arra, hogy ne maradjon Magyarországon és ne élje itt meg azt a sok szörnyűséget, amit egy akkor élt izraelita vallású embernek át kellett élnie. De persze erre is megvan a válasz, még pedig az, hogy 1944-ig Magyarországon a zsidók túlnyomó többségének életét nem fenyegette közvetlen veszély. Szisztematikus pogromokra, atrocitásokra nem került sor, ezért a háború kezdeti szakaszában a szomszédos országokból mintegy 100 ezer zsidó menekült ide. Többségük a továbbiakban a magyarországi zsidók sorsában osztozott. Talán az is közrejátszhatott a maradásában, hogy több személy (pl.: Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes, Apor Vilmos katolikus püspök, Schlachta Margit, a Keresztény Női Tábor vezetője), legfőképpen Kállay Miklós miniszterelnök és maga Horthy kormányzó is két éven át kitartóan ellenálltak az addigi zsidópolitikájuk radikalizálását sugalló német követéseknek (a zsidók teljes kiszorítása a gazdasági életből, sárga csillag viselése, deportálások megkezdése). De ne szaladjunk ennyire előre! 1926-27 nyarán a fiatal művész még Mohácson vezeti a főiskolai tábort, ahol is nagy hatással van rá a színes mohácsi népviselet és a dunai táj. Varázslatos festményei ezt az idillt örökítik meg.

Itt ismerkedik meg a bajai születésű, zsidó polgári családból származó Valentin Györgyivel, akit 1928-ban feleségül vesz.

Debrecenbe költöznek, ahová az Izraelita Gimnázium tudós tanára, Kardos Albert hívja meg rajzot tanítani. 1936-ban költöznek fel Budapestre, előtte Nagybányán dolgozott 1933 és 1935 között. Szinte minden évben díjat nyer és kiállításokon vesz részt, mint például 1940 elején festményeivel részt vesz a Horthy Miklós kormányzó által megnyitott "A magyar művészetért" mozgalom kiállításán az Andrássy úti Régi Műcsarnokban. Szerintem ez is jól mutatja azt, hogy Horthy ekkor még támogatta az „izraelita vallású művészeket". A II. világháború előtt 1937-ben Elek Artúr a "Magyar Művészetben" jelentet meg elemző tanulmányt "Az újabb magyar grafikai művészet" címmel, és így ír Vadászról: "Vadász Endre a fiatalok sorában a legegényibb művész. Rézkarcai finom vonalméretű rajzok, melyeken a tájak és rajtuk az emberek, állatok víziószerűen jelennek meg. Álomszerűek annyiban is, hogy nem követik pontosan a valóságot, hanem önkényesen változtatnak rajta az enyhe torzítás értelmében. Bár karcain inkább csak a kontúr rajzára szorítkozik, és vonallal alig árnyékol, lapjai mégis finom tónushatásúak. Újabb lapjain a táj motívumainak elrendezése és a részleteknek néhány stilizáló vonalra egyszerűsítése a legjava japáni rézmetszetekre emlékeztet."

Talán ez az idézet foglalja össze legjobban Vadász 1940-ig elkészült műveit. Ám ne felejtjük el, hogy 1935-ben Németországban meghozták az első faji törvényt. Ezek a zsidó származásukat alsóbbrendű fajhoz tartozónak nyilvánították, és megfosztották őket állampolgárságuktól. Megtiltották a zsidók és nem zsidók közötti házasságot, s a köztük létrejövő nemi kapcsolatot bűncselekménynek minősítették. A törvényekhez kapcsolódó rendeletek lehetetlenné tették a zsidónak minősülő személyek elhelyezkedését értelmiségi pályákon, és ingatlanjaik eladására kényszerítették őket. Ezek miatt és a szaporodó utcai atrocitások miatt sokan közülük a kivándorlást választották. 1938. november 9-én, az ún. Kristályéjszakán az SA és az SS kötelékébe tartozó náci pártkatonák több ezer zsidó tulajdonú üzletet vertek szét és raboltak ki, a zsinagógákat pedig felgyújtották, a temetőket meggyalázták. Az 1930-as évek második felére Magyarország szoros gazdasági és politikai kapcsolatokat épített ki Németországgal. Mindezek miatt a németországi fejlemények fokozott hatást gyakoroltak a magyar politikai és szellemi életre. Különösen így volt ez 1938. március 14., vagyis az Anschluss után. Darányi Kálmán, aki Bethlen akaratából lett miniszterelnök és kezdetben a bethleni politika szellemében kormányzott, közvetlenül ezután, 1938. április 8-án terjesztette a képviselőház elé a "társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatásosabb biztosításáról" szóló törvényjavaslatát, amelyből az ún. első zsidótörvény lett, s amely az üzleti és értelmiségi pályákon öt év alatt 20%-ra kívánta leszorítani az izraelita vallású személyek arányát. Az 1930-as években semmiféle német nyomás nem nehezedett Magyarországra a zsidóság diszkriminálása érdekében. Ennek ellenére többen úgy gondolták, hogy van és rövidesen meg is fogalmazódik majd ilyen elvárás, ezért "elébe kell menni a náciknak, és nem szabad várakozni, nehogy később sokkal szigorúbb törvényekre kényszerüljünk". Tehát Magyarországon is megkezdődött a zsidó értelmiségiek "eltávolítása" a közéletből. Ez nagyon jól érzékelhető Vadász Endre munkáin is. 1940 és 1943 között visszatér a szürke-kék színvilághoz, ekkor készíti legszebb "fehér" tempera képeit. Kiemelkedő képe az 1943-as firenzei lapja, amelyen a Halál sétál át az Arno-hídon.

Már a törvények előtt is érezhető volt szorongásélménye, halálfélelme, mely az 1936-os Haláltánc munkában mutatkozik meg.

Már nem játék, súlyos, valóságos napi történések alapozzák meg a félelemérzetét. Európa a háború felé rohan. Vadász érzi ezt, és érezteti grafikai lapjain. A lejtőn - ha voltak is, akik ezt akarták - nem sikerült megállni. Az első zsidótörvényt alig egy év múlva követte a második, amely már nem vallási, hanem faji, származási alpra helyezkedett, s a 20%-os kvótát az üzleti életben 12%-ra, az értelmiségi pályákon 6%-ra, az állami alkalmazottak körében pedig 0%-ra csökkentette. 1942 végéig ez 220 ezer magyar állampolgárt fosztott meg addigi kenyérkereső munkájától. A közvetve érintettek száma, akiktől az általános hangulathoz alkalmazkodva barátai elfordultak, s akiket környezetük megbélyegzett, ennél jóval magasabb volt. A zsidó származású magyar állampolgárok túlnyomó többségének kiközösítése a magyar társadalomból ezzel kegyetlen valósággá vált. A második világháború alatt tovább súlyosbodott a zsidóság helyzete. 1941-42-43-ban újabb zsidótörvények születtek, de a súlyos diszkrimináció ellenére a zsidónak minősített személyek helyzete Magyarországon jobb volt, mint a környező országokban élőké. Ezek alapján megérthetjük, hogy egy tehetséges festő, akinek felesége, szülei, testvérei vannak, miért maradt itt és élte át a háború, a zsidóüldözés szenvedéseit. Végül azonban 1944. június 3-án a kívül-belül leleselkedő halál elől az önkéntes halálba menekült. A „boldog álmolátásokat”, a reményt legyőzte a halál, az életmű teljessé, befejezetté vált.

Vadász Endre a háború után több évtizedre "eltűnt" a köztudatból, és csak 1971-ben a szegedi Móra Ferenc Múzeum vállalkozott emléke felidezésére egy emlékkiállítás keretében. 1982-ben pedig a Magyar Nemzeti Galériában rendezték meg emlékkiállítását. A Népszabadság 1982. október 29.-i cikkében így ír róla: „az 1944-ben tragikus körülmények között elhunyt művész olajfestményei, rajzai, akvarelljei, rézkarcai”. A cikkben szó sincs zsidóüldözésről, munkaszolgálatról, „önként vállalt halálról.”

Soraimat Gál György Sándor gondolataival zárom: „Vadász Endrére gondolok, aki önkezével vetett véget életének (feleségével egyetemben). ... Vadász Endre képei nem sorolhatók semmiféle iskolához. Egy festő boldog álmolátásai ezek. Kivételes tehetség, nagy festő volt. És bátor ember.”

Személyes utóhang

Napjainkban folytatódik Vadász Endre „felfedezése”, művei egyre magasabb összegért kelnek el az aukciókon. Engem három képe ragadott meg különösen. Az elsón (Vurstli) az emberekből áradó jókedv fogott meg, ami a mindenkori élni akarást, az öröme szomjazást juttatta eszembe szertelen, játékos színeivel és formáival.

A második a Vidám csacsifogat című képeslapja, amely szavak nélkül bizonyítja, hogy a szerző ezer szállal kötődött az európai zsidó-keresztény kultúrához. A képre tekintőben önkéntelenül föllevenednek gyermekkori emlékei, a Mikulás-nap, a karácsony gyermeki tisztaságú csodái. A játékos ember, az örök gyerek boldogságvágya árad a rajzból.

Tájképei jellegzetes magyar tájakról készültek. Baja című képe a Duna-parti tájat ábrázolja. Ez a folyó európai országok összekötője a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig. Összeköt térben, időben, kultúrában. Mindig változó és mindig állandó, szerelmesei az óceán partjáról is visszavágynak lágy hullámai mellé. (Ez a kép ma 260.000. Ft-ot ér.)

Nehéz a mai fiatalokhoz közel hozni a holokausztot. Az egyre idősebb túlélőket egyfelől a hallgatás és a feledés rémálma kísérti, másfelől a holokauszt irodalmában újra és újra előkerül az a probléma, hogy a látott megjárt elbeszélő olyan tapasztalatokat kell átadjon, amelyek a hétköznapi nyelv és a hétköznapi élmények számára megragadhatatlanok. Ezért választottam a szegedi kötődésű Vadász Endre festőt és grafikust, mivel művei befogadása nem nyelvhez kötött. Egy kép többet mond ezer szónál – mondják. Számomra maradandó élményt jelentett az életművével való ismerkedés, a válaszkérés a felmerült kérdésekre. Dolgozatomban be szerettem volna bizonyítani, hogy torzóban maradt életműve értékes része a magyar kultúrának. Vadász Endre a magyar szellemi élet kiemelkedően tehetséges, magas szakmai és esztétikai értékeket létrehozó, zsidó származású alkotója volt, s ami legalább ennyire fontos számomra: európai szellemiségű, elkötelezett magyar EMBER.

Segítségemre volt:

S. Nagy Katalin: Emlékkavicsok (2006)

Rubicon történelmi magazin (2012/9-10)

Oktatási segédanyag: Az Auschwitz-album kiállításához (- A Holocaust Közalapítvány megbízásából készítette: Dittel Szilva, Pécsi Tibor)

2001-es kiadású Új Magyar Életrajzi Lexikon, amelynek főszerkesztője Márkó László

A zsidóság helyzetének jellemzői Magyarországon 1867-1945-ig című tanulmány

A képekhez:

http://www.google.hu/imgres?q=vad%C3%A1sz+endre&hl=hu&sa=X&biw=1280&bih=918&tbm=isch&prmd=imvns&tbid=EEDFQ2UzXuHv0M:&imgrefurl=http://www.antikonline.hu/product_info.php%3Fproducts_id%3D3389&docid=aj7oXF8N9NwosM&imgurl=http://www.antikonline.hu/images/0_Hordoz%2525C3%2525B3:-Pap%2525C3%2525ADr-Vad%2525C3%2525A1sz-Endre--%281901---1944%29:-Olasz-v%2525C3%2525A1ros-h%2525C3%2525ADddal.jpg&w=800&h=600&ei=NXqjUKDmOKjx4QSjwYDQDg&zoom=1&iact=hc&vpx=178&vpy=354&dur=4107&hovh=194&hovw=259&tx=138&ty=123&sig=104943448135791651984&page=1&tbnh=137&tbnw=175&start=0&ndsp=30&ved=1t:429,r:12,s:0,i:104

http://www.google.hu/imgres?q=vad%C3%A1sz+endre&hl=hu&sa=X&biw=1280&bih=918&tbm=isch&prmd=imvns&tbid=kB5oDvaWsPO_dM:&imgrefurl=http://galeriasavaria.hu/termekek/reszletek/grafika-rezkarc/170946/Vadasz-Endre-rezkarc-19x30-cm-Ciganytabor/&docid=0wlEco2I1YbOdM&imgurl=http://images.galeriasavaria.hu/products/800x600/2012_03/2012_03_06/4f56174f38378.jpg&w=800&h=598&ei=NXqjUKDmOKjx4QSjwYDQDg&zoom=1&iact=hc&vpx=361&vpy=240&dur=570&hovh=194&hovw=260&tx=173&ty=116&sig=104943448135791651984&page=1&tbnh=137&tbnw=168&start=0&ndsp=30&ved=1t:429,r:13,s:0,i:107

<http://www.google.hu/imgres?q=vad%C3%A1sz+endre&hl=hu&sa=X&biw=1280&bih=918&tbm=isch&prmd=imvns&tbid=j1eJvEks6jGk9M:&imgrefurl=http://www.nagyhazi.hu/teteleknevmutato.php%3Fid%3D151%26tid%3D47053%26page%3D26&docid=YvY4SSGcU-IpWm&itg=1&imgurl=http://www.nagyhazi.hu/kepek/177/385628.jpg&w=398&h=540&ei=NXqjUKDmOKjx4QSjwYDQDg&zoom=1&iact=hc&vpx=504&vpy=398&dur=861&hovh=262&hovw=193&tx=102&ty=99&sig=104943448135791651984&page=1&tbnh=149&tbnw=115&start=0&ndsp=30&ved=1t:429,r:6,s:20,i:150>

http://www.google.hu/imgres?q=vad%C3%A1sz+endre&hl=hu&sa=X&biw=1280&bih=918&tbm=isch&prmd=imvns&tbid=gTcRvDuHHWe3aM:&imgrefurl=http://www.villasgaleria.hu/index.php%3Fp%3Dkatalogus%26level%3Dpicture%26id%3D2097&docid=hI6x8fpi9Eg6VM&itg=1&imgurl=http://villasgaleria.hu/katalogus/plog-content/thumbs/32.-festm__ny--__s-m__t__rgy__rver__s/festm__nyek/large/2097-villas32-067.jpg&w=498&h=410&ei=NXqjUKDmOKjx4QSjwYDQDg&zoom=1&iact=hc&vpx=867&v

py=313&dur=837&hovh=204&hovw=247&tx=108&ty=102&sig=104943448135791651984&page=1&tbnh=149&tbnw=214&start=0&ndsp=30&ved=1t:429,r:8,s:20,i:156
<http://www.google.hu/imgres?q=vad%C3%A1sz+endre&hl=hu&sa=X&biw=1280&bih=918&tbnh=149&tbnw=214&start=0&ndsp=30&ved=1t:429,r:8,s:20,i:156>
m=isch&prmd=imvns0&tbnid=qx8T7MV93IygAM:&imgrefurl=http://www.kieselbach.hu/alkotas/patakparton-5425&docid=wecYG9rr4DLiJM&itg=1&imgurl=http://www.kieselbach.hu/upload/artwork/238/241/au41032.jpg&w=818&h=650&ei=NXqjUKDmOKjx4QSjwYDQDg&zoom=1&iact=hc&vpx=706&vpy=459&dur=904&hovh=200&hovw=252&tx=121&ty=120&sig=104943448135791651984&page=2&tbnh=142&tbnw=184&start=30&ndsp=37&ved=1t:429,r:44,s:20,i:264
<http://www.google.hu/imgres?q=vad%C3%A1sz+endre&hl=hu&sa=X&biw=1280&bih=918&tbnh=142&tbnw=184&start=30&ndsp=37&ved=1t:429,r:44,s:20,i:264>
http://www.kieselbach.hu/alkotas/vurstli_2393&docid=O--thVflyUEJzM&itg=1&imgurl=http://www.kieselbach.hu/upload/artwork/278/363/1.jpg&w=549&h=770&ei=NXqjUKDmOKjx4QSjwYDQDg&zoom=1&iact=hc&vpx=893&vpy=312&dur=1055&hovh=266&hovw=189&tx=83&ty=167&sig=104943448135791651984&page=2&tbnh=142&tbnw=102&start=30&ndsp=37&ved=1t:429,r:45,s:20,i:267